

Ігор Митрофанов

доктор юридичних наук, професор,
 професор кафедри фундаментальних
 і галузевих юридичних наук
 Кременчуцького національного університету
 імені Михайла Остроградського
 (Кременчук, Україна)
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1967-1985>
 mitrofanov@i.ua

УДК 343.2/7

ВНЕСОК ВОЛОДИМИРА СТАШИСА В РОЗУМІННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ЗАСОБІВ, ЧЕРЕЗ ЯКІ ВОНА РЕАЛІЗУЄТЬСЯ

Анотація. Стаття досліджує механізм реалізації кримінальної відповідальності (МРКВ) в Україні, акцентуючи увагу на його теоретичних засадах, що ґрунтуються на наукових напрацюваннях видатного правознавця В. Сташиса. Він зробив вагомий внесок у розроблення чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України). Наполягав на необхідності ґрунтування законодавчого визначення злочину не лише на формальній, а й на матеріальній ознаці – суспільній небезпечності діяння. Послідовно обстоював гуманізацію та ефективність кримінальної юстиції. Наукові розроблення В. Сташиса стали фундаментом для формування системи покарань чинного КК України.

Стаття розглядає кримінальну відповідальність як одну з найбільш дискусійних проблем і аналізує її еволюцію у проектах нового КК України, де вона трактується як кримінально-правові засоби (покарання, судимість, пробація тощо).

МРКВ визначається як система взаємозалежних елементів, що забезпечують втілення волі законодавця та приписів кримінально-правових норм. Його модель охоплює чотири блоки: 1) законодавча платформа (створення норми, юридичний факт); 2) правові відносини (що виникають у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення); 3) засоби кримінально-правового впливу; 4) індивідуальне кримінально-правове регулювання. Підкреслюється потреба в індивідуальному правовому регулюванні (індивідуалізації) як доповненні до нормативного для врахування конкретних особливостей випадку, що реалізується через кваліфікацію кримінального правопорушення та залежить від його складу.

Реалізація норм права – це втілення їх вимог у суспільних відносинах, які є єдиним каналом реалізації кримінальної відповідальності. Обговорюється філософський аспект реалізації права як конфлікт цінностей (“належного” і “суцього”), який потребує компромісу та адаптації юридичної догматики до ціннісних установок соціуму.

Система засобів реагування на кримінальний делікт поділяється на: 1) основні засоби впливу: покарання, судимість, засоби безпеки, види заохочення; 2) додаткові засоби впливу: примусові заходи медичного характеру, спеціальна конфіскація, заходи впливу на юридичну особу.

Висновки наголошують на необхідності переосмислення правореалізаційних процесів у кримінальному праві та створення сучасної концепції реалізації кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; кримінальне правопорушення; механізм реалізації кримінальної відповідальності; засоби кримінально-правового впливу; структура механізму реалізації кримінальної відповідальності; канал реалізації кримінальної відповідальності.

Видатний національний вчений-криміналіст В. Сташис зробив вагомий внесок у розвиток кримінального права, особливо у формування чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України)¹. Його наукові інтереси охоплювали ключові інститути: вчення про злочин та його види, співучасть у злочині та вчення про покарання. В. Сташис послідовно обстоював точку зору про те, що законодавче визначення злочину повинно ґрунтуватися не лише на формальній ознаці, а насамперед на його матеріальній ознаці – суспільній небезпечності діяння. Саме тому він наполягав, що основою класифікації кримінальних правопорушень має бути ступінь їх тяжкості, формальним показником якого є санкція кримінально-правового нормативу в Особливій частині КК України. Ці наукові розроблення були безпосередньо втілені в чинному КК України.

1. Гуманізація й ефективність покарання. Вчення про покарання стало одним із помітних напрямів діяльності В. Сташиса, де він виступав за гуманізацію й ефективність кримінальної юстиції: 1) скасування смертної кари – він був послідовним прихильником скасування смертної кари в Україні й активно сприяв відповідній реформі. В. Сташис обґрунтував необхідність заміни її на довічне позбавлення волі за злочини, пов'язані з умисним позбавленням життя за обставин, які обтяжують покарання; 2) розширення видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, – вчений виступав за розширення системи покарань за рахунок включення таких нових видів, як громадські роботи, службові обмеження для військовослужбовців і обмеження волі; 3) заміна короткострокового позбавлення волі – В. Сташис так само був прихильником скасування короткострокового ув'язнення, пропонуючи замінити його на ефективніший арешт; 4) гуманізація щодо неповнолітніх – обстоював потребу в установленні окремої, значно гуманнішої системи покарань щодо неповнолітніх; 5) необережні злочини – В. Сташис запропонував скорочення термінів ув'язнення за злочини, вчинені через необережність, та за ширше застосування за них покарань, не пов'язаних з ізоляцією.

Наукові напрацювання В. Сташиса щодо покарання створили науковий фундамент формування системи покарань чинного КК України, що також набуло відображення у п'яти виданнях підручника із Загальної частини КК України (2001, 2004, 2007, 2010, 2015 рр.). Що ж до реалізації кримінальної

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення 11.10.2025).

Ігор Митрофанов

відповідальності до особи, яка визнана судом винною у вчиненні кримінального правопорушення, – це складний і багатоаспектний процес. Він має особливий механізм і чітко визначені мету та форми реалізації. Питання, що стосуються мети і форм реалізації кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є комплексними та різнобічними. З огляду на це розглянемо їх докладніше далі.

Кримінальна відповідальність – одна з найбільш дискусійних і гострих проблем, приречених на постійну актуальність у теорії кримінального права, що набуло відображення у працях багатьох науковців, таких як Л. Багрій-Шахматов, Ю. Баулін, М. Бажанов, П. Берзін, В. Борисов, С. Босхолов, В. Грищук, Т. Денисова, О. Дудоров, О. Литвинов, В. Меркулова, А. Музика, О. Наден, М. Панов, А. Пінаєв, Ю. Пономаренко, В. Скибицький, В. Сташис, Є. Стрельцов, В. Тацій, В. Трубников, В. Тютюгін, П. Фріс, М. Хавронюк, С. Шапченко, С. Яценко й ін. Різноманіття поглядів спричинене необхідністю переосмислення дефініції кримінальної відповідальності, її генези, а так само чіткого визначення змісту цієї категорії, моменту її виникнення й аналізування дієвості її встановлення та реалізації. Методологічна нерозривність основних положень загального вчення про відповідальність у кримінальному праві та проблеми механізму її реалізації залишається фундаментальною.

МЕТА СТАТТІ полягає в окресленні проблем реалізації кримінальної відповідальності через кримінально-правові засоби впливу, основними із яких є види покарань, що базуються на напрацюваннях В. Сташиса щодо їх системи.

Натепер Робоча група з питань розвитку кримінального права активно створює принципово новий КК України. У цьому контексті виникають дискусії щодо ключових понять, зокрема покарання та кримінальної відповідальності. За одним із підходів, за різними проектами КК України, остання визнавалася кримінально-правовим засобом. Водночас призначення покарання, звільнення від нього, пом'якшення чи заміна розглядалися не як кримінально-правові засоби, а як способи (форми) застосування цього засобу. Проте розуміємо спосіб застосування інакше – як організаційну специфіку діяльності компетентних суб'єктів із владної реалізації норм матеріального кримінального права через норми процесуального (включаючи виконавче) кримінального права. Проект нового КК України постійно змінює підходи до визначення поняття кримінальної відповідальності (табл.), що свідчить про її складну, абстрактну природу (сучасне кримінальне право налічує понад 100 її визначень)².

pravona.com.ua

² Текст проекту нового Кримінального кодексу України <<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>> (дата звернення 11.10.2025).

*Еволюція визначення кримінальної відповідальності
у проєктах нового КК України*

<i>Дата редакції проєкту КК України</i>	<i>Стаття (пункт)</i>	<i>Визначення кримінальної відповідальності</i>
15.09.2020	п. 19 ст. 1.3.1	Передбачені КК України кримінально-правові засоби, що застосовуються за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення.
18.10.2021	п. 25 ст. 1.3.1	Засудження особи за вчинення кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду із застосуванням покарання чи пробації, а також перебування особи у стані судимості.
30.12.2022	ст. 3.1.3	Кримінально-правові засоби, передбачені частиною 1 статті 3.1.2 КК України, які підлягають застосуванню до особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення.
25.02.2024	ст. 3.1.3	Кримінально-правові засоби, передбачені пунктами 1–5 частини 1 статті 3.1.2 (покарання; пробація; засоби безпеки; реституція чи компенсація; конфіскація майна чи вилучення речі), а також судимість.
01.08.2024	ст. 3.1.3	Покарання та судимість, які застосовуються до особи, засудженої за кримінальне правопорушення.

У проєкті КК України (станом на 01.08.2024) назва ст. 3.1.3 “Кримінальна відповідальність та інші кримінально-правові засоби” свідчить про те, що сама кримінальна відповідальність ставиться в один ряд із кримінально-правовими засобами, а не реалізується через них і не наповнюється ними її змістове навантаження. На відміну від інших проєктів КК України, проєкт КК України станом на 21.07.2025 у ст. 3.1.1 “Сутність та мета кримінально-правових засобів” визначає кримінально-правовий засіб як встановлене цим Кодексом обмеження реалізації прав або покладення додаткових обов’язків на особу, що застосовується на підставі рішення суду у відповідь на вчинення нею кримінального правопорушення чи іншого протиправного діяння, передбаченого положеннями цього Кодексу. Метою ж кримінально-правових засобів є запобігання кримінальним правопорушенням і іншим протиправним діянням, визначеним цим Кодексом, а також забезпечення безпеки людини, суспільства, держави та міжнародного правопорядку.

2. *Сутність механізму реалізації кримінальної відповідальності.* Механізм реалізації кримінальної відповідальності (далі – МРКВ) – це система взаємозалежних елементів (процесів, станів, внутрішньої будови), що

забезпечують втілення в життя (реалізацію) волі законодавця та приписів кримінально-правових норм у регульовані суспільні відносини. Для нормального функціонування та реалізації кримінальної відповідальності в МРКВ виділяють кілька взаємопов'язаних блоків, що формують його загальну модель: 1) блок “законодавча платформа”. Цей блок є основою, що ініціює реалізацію, та включає такі елементи: створення та введення в дію норми кримінального права; юридичний факт або фактичний склад (наприклад, учинення кримінального правопорушення); індивідуально-правове регулювання; 2) блок правових відносин. Цей блок охоплює суспільні відносини, які виникають у зв'язку з учиненням суспільно небезпечного діяння, зафіксованого КК України, і необхідністю відповідного реагування на нього з боку держави; 3) блок засобів кримінально-правового впливу; 4) блок індивідуального кримінально-правового регулювання (приєднується для конкретизації обставин).

До прийняття Закону України “Про правотворчу діяльність”³ від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX під питанням спотикання був блок індивідуального кримінально-правового регулювання, тобто наявність індивідуального правового рівня регулювання в кримінальному праві. Відповідно до ч. 4 ст. 1 цей Закон не застосовується до правових актів, які не є нормативно-правовими, зокрема до: рішень і висновків Конституційного Суду України; судових рішень, до яких належить і вирок суду, тощо. Індивідуальне правове регулювання кримінально-правових відносин – це правомірна діяльність суб'єктів (іноді за участі юрисдикційних органів), формалізована в індивідуальних правових актах, спрямована на нормування суб'єктивних прав і обов'язків у межах чинного правопорядку, заснована на вільному розсуді суб'єктів. Потреба в індивідуальному правовому регулюванні (індивідуалізації) для вирішення таких завдань: встановлення юридичного факту – підтвердження вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення; конкретизація змісту обмежень (первинна чи повторна), які становлять сутність кримінальної відповідальності; примусове виконання встановлених обмежень; фіксація усіх ухвалених рішень (щодо руху кримінального провадження, установлення факту, індивідуалізації відповідальності) в індивідуально-правовому акті застосування норм кримінального права.

3. *Роль індивідуалізації.* Життєві проблеми, що повторюються, можуть вирішуватися двома способами – індивідуально (з урахуванням унікальної ситуації) та нормативно (через загальні правила). Нормативне регулювання – це ключовий елемент соціального регулювання. Однак його загальний характер є водночас і його недоліком – воно не здатне повністю забезпечити

³ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>> (дата звернення 11.10.2025).

результат, що досягається при індивідуальному, разовому вирішенні, яке враховує всі конкретні та неповторні особливості випадку. Саме ця прогалина зумовлює необхідність доповнення нормативного регулювання індивідуальним. Їхня взаємодія потрібна для того, щоб юридично впорядкувати та надати правового характеру індивідуальним рішенням.

Нормативне й індивідуальне правове регулювання не можуть існувати одне без одного, попри дискусії серед вчених щодо визначення останнього. Перехід від нормативного до індивідуального регулювання відбувається через процес індивідуалізації в праві. Цей глобальний процес може мати різні форми: конкретизація, деталізація, диференціація тощо. Перехід може відбуватися як безпосередньо через закон, так і за наявності відповідних юридичних фактів.

“Індивідуальне правове регулювання” є частиною ширшого поняття – “індивідуалізація в праві”. Проте індивідуально-правове регулювання (як процес) має специфічні риси, що відрізняють його від інших форм індивідуалізації. У загальній теорії запропоновано введення поняття “правова персоніфікація”. Воно має слугувати перехідною ланкою між нормативно-правовою регуляцією та індивідуальною, дозволяючи нормі права “перетворитися” на індивідуальне розпорядження.

Визначальними чинниками для встановлення меж індивідуального правового регулювання в механізмі реалізації кримінальної відповідальності є кримінальне правопорушення та його склад. Дослідження цих меж має такі ключові аспекти: 1) залежність від нормативного регулювання – кордони індивідуального регулювання тісно пов’язані з межами, визначеними нормами матеріального кримінального права, та, по суті, не можуть їх перевищувати; 2) індивідуалізація – хоча рамки встановлюються на нормативному рівні, фактичні межі індивідуального регулювання залежать від: виду засобу кримінально-правового впливу (наприклад, виду та розміру покарання); ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; особи винного; 3) юридичний факт – межі індивідуального регулювання повністю залежать від встановлення юридичного факту – вчинення кримінального правопорушення, який має певні об’єктивні та суб’єктивні ознаки; 4) кваліфікація кримінального правопорушення (тобто встановлення у вчиненому діянні ознак конкретного складу кримінального правопорушення) є необхідною умовою для правильного визначення меж цього індивідуального правового впливу. Тобто лише саме кримінальне правопорушення та його склад (сукупність юридичних ознак) дають змогу індивідуалізувати правове регулювання, яке, хоча й закладається нормами КК України, мусить враховувати тяжкість діяння й особу винного через процедуру кваліфікації⁴. Ця процедура не деталізує норму кримінального права як таку, а формує

⁴ І Митрофанов, ‘Предмет індивідуального правового регулювання в кримінальному праві’ [2011] 1 Форум права 670–680.

модель відновлювальних кримінально-правових відносин, яка складається в процесі реалізації цієї норми⁵. Зміст правових відносин щодо застосування засобів кримінальної відповідальності формується: 1) станом розвитку (етапом) відновлювальних матеріальних кримінально-правових відносин; 2) особливостями юридичних фактів, які зумовлюють динаміку або припинення прав і обов'язків суб'єктів.

Для виникнення відновлювальних кримінально-правових відносин і притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідне застосування норм процесуального кримінального права. Норми процесуального кримінального права регулюють діяльність органів досудового розслідування та суду. Вони дають змогу: встановити всі ознаки складу кримінального правопорушення (передбаченого КК України) у діянні, вчиненому особою; забезпечити реалізацію норм матеріального кримінального права, які встановлюють покарання. Тож ці забезпечувальні відносини (які виникають на підставі протиправної поведінки) є необхідною умовою для дії МРКВ.

Виконавчі кримінально-правові відносини – це суспільні відносини, які регулюються нормами виконавчого кримінального права та виникають у зв'язку з виконанням (відбуванням) кримінальних покарань. Підставами для виникнення цих відносин є: 1) вирок суду, що набув законної сили; 2) інші рішення суду; 3) закон про амністію або акт помилування. Процесуальні та виконавчі кримінально-правові відносини в МРКВ слугують для втілення в життя приписів матеріального кримінального права (тобто відновлювальних матеріальних кримінально-правових відносин) через поведінку суб'єктів. Процесуальні відносини спрямовані на встановлення відновлювальних матеріальних відносин і формування законної підстави для їх реалізації. Виконавчі відносини забезпечують їхню безпосередню реалізацію для досягнення мети як КК України загалом, так і мети кримінальної відповідальності зокрема.

Кримінально-правові відносини можуть мати різний характер: заохочувальні правові відносини – виникають, якщо особа вчинила спеціально заохочувану поведінку, передбачену диспозицією нормативу Особливої частини КК України; відновлювальні кримінально-правові відносини – виникають у разі допущення протиправної поведінки, за яку можливе накладення на винного обмежень (особистого, майнового чи іншого характеру).

4. Реалізація норм кримінального права та кримінально-правові відносини. У сучасному правовому полі реалізація норм права є процесом, що об'єднує суб'єктивні права, свободи, обов'язки та повноваження всіх учасників регульованих суспільних відносин. Науковці справедливо підкреслюють, що державна воля в праві проявляється не лише через закони, а й безпосередньо

⁵ І Митрофанов, 'Поняття індивідуального кримінально-правового регулювання' [2010] 4 Форум права 629–636.

через права й обов'язки суб'єктів. Коли виникають певні життєві ситуації, що регулюються правом, автоматично формується юридична модель відносин (права, обов'язки, повноваження), яка є основою для реалізації норми кримінального права. *Правомірна поведінка* – це подальша узгодженість дій учасників у межах цієї моделі. *Неправомірна поведінка* – це відхилення від неї, що активує відновлювальні (санкційні) норми.

Кримінальне (позитивне) право має регулювати поведінку людей і в разі, якщо його вплив неефективний, його цінність ставиться під сумнів. Основне питання юридичної науки – це механізми переходу “належного” (норми) у “сущє” (фактичні відносини) та що саме спонукає людей дотримуватися права: примус держави, психологічні установки, свідомі імперативи чи щось інше? Очевидно, що для “вживлення” норми в суспільні відносини потрібна сукупність умов. При цьому слід відкинути думку, що законотворчість (створення законів) є формою реалізації права. Реалізація стосується вже чинних норм. Процес створення норм називається криміналізацією (визначення кримінальної протиправності діяння) та пеналізацією (встановлення покарання за це діяння). Таку діяльність здійснює Верховна Рада України, встановлюючи потенційні обмеження прав і свобод. Потенційна відповідальність починається з набрання законом чинності та закінчується його скасуванням. Тут слід чітко розрізняти правотворчість (функція регулювальної соціальної підсистеми) та правореалізацію (функція регульованої підсистеми), оскільки їх змішування є недоцільним. У процесі правотворення та правозастосування виникає конфлікт не між “належним” і “сущим”, а між різними системами цінностей (“належним” і “належним”). Ефективна юридична догматика (зокрема, кримінально-правова) має не просто творити нові цінності, а адаптуватися до наявних ціннісних установок соціуму, являючись при цьому носієм власної цінності. Саме тому ми розглядаємо наукову спадщину В. Сташиса, який обстоював кримінальне право як окрему самостійну цінність від будь-якого втручання ззовні.

5. *Компромiс цінностей і адаптація до соціуму.* Конфлікт між нормами кримінального права та фактичними суспільними відносинами (або “світом сущого”) – це, по суті, конфлікт цінностей. Його розв'язання можливе лише через взаємний компроміс і визнання цінностей один одного. Це означає, що галузева юридична наука, розробляючи правову догматику, не створює абсолютно нові цінності, а насамперед адаптується до наявних цінностей соціуму. Ефективна юридична догма має не стільки насаджувати власні цінності у сферу реальних відносин, скільки увібрати в себе ціннісні установки світу сущого.

У цьому контексті нормативна природа факту за Г. Гурвичем – це, по суті, цінність, виявлена в житті та сформульована у вигляді норми. Г. Кельзен, ототожнюючи право, державу та правопорядок, відносив їх усіх до світу на-

лежного. Цей підхід ґрунтується на тому, що всі вони є елементами єдиної ціннісної системи. Г. Кельзен має рацію, оскільки неможливо уявити ефективну правову систему без такої ціннісної єдності. Саме спільні цінності для влади та підвладних є фундаментальною вимогою для виконання закону людьми.

Фахівці у сфері кримінального права, створюючи догматику права та втілюючи її в позитивне право (чинні закони), виходять із припущення, що люди поводитимуться розумно та дотримуватимуться норм. Однак виникає питання про механізми такого правового регулювання: чи спирається воно на: 1) страх покарання? або 2) на усвідомлення власної вигоди? чи 3) ціннісні імперативи (моральні вимоги)? Схоже питання стосується й основи державної правової політики: чи ґрунтується вона на ідеї природного порядку (частиною якого є людина), чи на ідеї належності (світу створених норм і цінностей)?

У кантіанській філософії людина належить до двох світів: світ феноменів (природи) – фізичне тіло підпорядковане природній необхідності та причинно-наслідковим зв'язкам; світ ноуменів (культури) – як розумна та моральна істота, людина належить до сфери свободи. Подібний дуалізм стосується і держави та права, вони: 1) виростають із матеріальних інтересів (природний світ); 2) є актом вільної духовної творчості (світ культури). Така дуальність відображається у поведінці: правомірна поведінка є основою безпечного життя більшості, відповідає їхнім корінним інтересам; водночас правопорушення – це також масова і в певному сенсі типова поведінка, властива значній частині соціуму⁶.

Обидва типи поведінки можуть бути: результатом природної необхідності (детермінованості); наслідком вільного вибору. Наприклад, закону можна дотримувати як зі страху покарання чи заради безпеки, так і керуючись вимогою обов'язку. Аналогічно мотиви злочинів різноманітні (матеріальна вигода, помста). Особа, яка свідомо йде на злочин, часто ігнорує закон, керуючись власними цілями та цінностями. Парадоксально, але, порушуючи закон і загально визнані цінності, злочинець проявляє себе як вільна істота, реалізуючи власні установки та створюючи свій "світ належного".

Якщо догматична юриспруденція – це нормативна наука, що працює зі світом належного (тим, як має бути за законом), то як вона співвідноситься з реальною поведінкою людини, включеною в причинно-наслідкові зв'язки (каузальність)? Здавалося б, каузальна детермінованість (причинність) протистоїть вільній волі. Г. Кельзен, розглядаючи цю проблему, не бачив протиріччя між каузальністю та свободою. Вона ґрунтується на принципі зобов'язання, який встановлює зв'язок між умовою та наслідком, але не як природний закон, а як нормативний зв'язок: природознавство встановлює

⁶ І Митрофанов, 'Цінності та галузева юриспруденція' [2025] 90(5) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 322–327.

зв'язок між причиною та наслідком як природними явищами (закон буття); правознавство відображає зв'язок між поведінкою людини та санкцією (закон належності). Г. Кельзен стверджував, що не свобода (каузальна незалежність) уможлиблює зобов'язання, а навпаки, каузальна детермінованість волі це уможлиблює. Людина є осудною (підлягає відповідальності) не тому, що вона вільна, а вона вільна тому, що вона осудна. Моральна чи юридична свобода сумісна з каузальною детермінованістю. Людина вільна, тому що нагорода, покаяння чи покарання ставляться у провину певній поведінці як умова; це відбувається, незважаючи на, і навіть внаслідок того, що її поведінка каузально детермінована. Для Г. Кельзена світ природи (буття) та світ моралі / права (належності) є різними порядками, між якими немає суперечності.

Критики вважають погляд Г. Кельзена надто формалістичним і навіть схоластичним. Принцип зобов'язання, на їхню думку, віддає юридичною демагогією, покликаною виправдати монополію держави на примус. Заява про первинність норми перед свободою є типовою для юридичного позитивізму, що прагне зрозуміти право, ігноруючи реальні життєві антиномії (протиріччя). Хоча догматичне вивчення права (як самозамкненої системи норм) корисне для практики, його поширення на мета-юридичні питання (філософські основи права) часто призводить до наукової фальсифікації. Г. Кельзен, замість того, щоб визнати антиномізм свободи та каузальності нерозв'язним питанням, поспішно заявив про відсутність протиріччя.

Це демонструє типовий підхід догматичної юриспруденції: головне – практичне вирішення життєвої проблеми (забезпечення правового регулювання); питання істини відсувається, а істиною стає те, що сприяє виконанню практичного завдання. Наприклад, якщо визнати проблему співвідношення свободи та каузальності нерозв'язною, правосуддя зупиниться, що є неприпустимим з погляду державної потреби. Тому Г. Кельзен, намагаючись завуальовати кричущі протиріччя життя між світом природи та світом цінностей, проявив однобічність. На практиці, суддя, виносячи вирок (навіть смертний), вирішує не філософське питання про сенс життя, а просто вбудовує конкретну подію в логіку чинного права: злочин має бути покараний – на цьому будується правопорядок. Винесення вироку – це логіка закону, а не моральна трагедія.

6. *“Канал” реалізації норм кримінального права.* Сутність правореалізації полягає у втіленні вимог норм права в суспільних відносинах (трансформація проголошених державою норм у реальні суспільні відносини). Реалізація норм права – це втілення в регульованих актуальних суспільних відносинах усього, що цими нормами передбачено. Упроваджуються як загальні стандарти забороненої поведінки (обов'язок їх не порушувати),

передбачені диспозиціями, так і веління щодо мети, суб'єктного складу, життєвих ситуацій і засобів кримінально-правового впливу (передбачених санкціями).

Суспільні відносини є єдиним каналом реалізації кримінальної відповідальності за порушення забороненого стандарту – нормативу. Точки зору про існування інших каналів (наприклад, морально-політичний вплив) є неточними, оскільки вони ототожнюють правореалізацію з дією права загалом. Категорії “фактичні відносини” та “соціальні зв'язки” не слід відривати від суспільних відносин. Фактичні відносини є “живим” змістом актуальних суспільних відносин, а соціальні зв'язки є більш вузьким явищем, ніж багатоаспектні суспільні відносини (співвідношення особливого до загального).

7. Кримінально-правові засоби впливу та реалізація відповідальності. Кримінально-правові засоби впливу – це спеціально передбачені та суворо регламентовані КК України способи впливу, що застосовуються судом або Президентом України (під час помилування) на поведінку осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень. Мета цих засобів: відновлення соціальної справедливості; виправлення (ресоціалізація) особи; обов'язкове лікування (для примусових заходів медичного характеру – ПЗМХ); запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень; зміна обтяжень на винних осіб.

Система засобів реагування на кримінальний делікт поділяється на основні та додаткові засоби впливу: 1) *основні засоби впливу*: а) покарання; б) судимість; в) засоби безпеки в кримінальному праві – самостійний кримінально-правовий механізм впливу на осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, але не можуть бути суб'єктами кримінального правопорушення через свій психічний та/або інший небезпечний стан. Ці примусові заходи застосовуються за наявності визначених законом юридичних фактів з метою захисту суспільства від їхньої потенційно небезпечної поведінки; г) види заохочення (передбачені КК України); 2) *додаткові засоби впливу* – це допоміжні кримінально-правові наслідки вчинення кримінально протиправного делікту, які ускладнюють основний вплив. Різноманітні заходи кримінально-правового впливу, які мають допоміжний характер і доповнюють основні форми реалізації кримінальної відповідальності, варто об'єднати в групу “інших засобів кримінально-правового впливу”. До них належать: спеціальна конфіскація; ПЗМХ, що застосовуються до осіб з обмеженою осудністю; примусове лікування; примусові заходи виховного характеру; обмежувальні заходи щодо домашніх насильників⁷; покладення

⁷ Підставою для застосування обмежувальних заходів є вчинення домашнього насильства повнолітньою особою. Відповідно до Закону України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” домашнє насильство – це діяння (дії чи бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру, що відбуваються в сім'ї, у межах місця проживання або між спорідненими,

певних обов'язків при умовному звільненні від відбування покарання (з випробуванням); заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Фактично ці допоміжні засоби є інструментами виправного впливу, що сприяють ресоціалізації засуджених. Тому їх можна класифікувати як допоміжні засоби ресоціалізації.

Кримінальна відповідальність реалізується через покарання та судимість, а також через окремі засоби кримінально-правового впливу заохочувального характеру (наприклад, звільнення від покарання або звільнення від відбування покарання з випробуванням). Реалізація відповідальності може бути ускладнена шляхом призначення додаткових засобів впливу разом із основним.

Висновки. Механізм реалізації кримінальної відповідальності є частиною загального механізму кримінально-правового регулювання на індивідуальному рівні (на відміну від законодавчого). Цей механізм є специфічною системою елементів, що забезпечують впровадження приписів КК України (Загальної та Особливої частин) у конкретні правові відносини та досягнення мети кримінального права. Розглянутий механізм складається з таких блоків: 1) блок, що забезпечує початок реалізації (або “законодавча платформа початку реалізації кримінальної відповідальності”); 2) блок правових відносин (запобіжних, відновлювальних і забезпечувальних); 3) блок засобів кримінально-правового впливу на винних осіб; 4) блок індивідуального правового регулювання (за потреби долучається до інших блоків).

Отже, виникає потреба в переосмисленні всіх правореалізаційних процесів у кримінальному праві для виявлення причин неефективності дії норм, що встановлюють покарання. Це передбачає створення сучасної концепції реалізації кримінальної відповідальності.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Mytrofanov I, ‘Poniattia indyvidualnoho kryminalno-pravovoho rehulivannia’ [2010] 4 Forum prava 629–636 (in Ukrainian).
2. Mytrofanov I, ‘Predmet indyvidualnoho pravovoho rehulivannia v kryminalnomu pravi’ [2011] 1 Forum prava 670–680 (in Ukrainian).
3. Mytrofanov I, ‘Tsinnosti ta haluzeva yurysprudentsiia’ [2025] 90(5) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo 322–327 (in Ukrainian).

подружніми, колишнім подружжям чи іншими особами, які спільно проживали (проживають) однією сім'єю. Загроза вчинення таких діянь також є підставою, незалежно від того, чи проживає кривдник разом із постраждалою особою (Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>> (дата звернення 11.10.2025)).

VOLODYMYR STASHIS'S CONTRIBUTION
TO THE UNDERSTANDING OF CRIMINAL LIABILITY
AND THE MEANS THROUGH WHICH IT IS IMPLEMENTED

ABSTRACT. This article investigates the mechanism for the implementation of criminal responsibility (MICR) in Ukraine, focusing on its theoretical foundations rooted in the scholarly works of the eminent legal scholar V. Stashis. He made a significant contribution to the development of the current Criminal Code (CC) of Ukraine. V. Stashis insisted on the necessity of basing the legislative definition of a crime not only on a formal criterion, but also on a material criterion – the social dangerousness of the act. He consistently championed the humanisation and effectiveness of criminal justice. The scientific developments by V. Stashis laid the foundation for shaping the system of penalties in the current CC.

The article addresses criminal responsibility as one of the most contentious issues and analyses its evolution in the drafts of the new CC of Ukraine, where it is treated as a set of criminal law instruments (punishment, criminal record/conviction, probation, etc.).

The MICR is defined as a system of interconnected elements that ensures the embodiment of the legislator's will and the mandates of criminal law norms. Its model encompasses four blocks: 1) the legislative platform (norm creation, legal fact); 2) legal relations (arising in connection with the commission of a criminal offense); 3) criminal law means of influence; 4) individual criminal law regulation. The necessity for individual legal regulation (individualisation) is underscored as a complement to the normative framework, serving to account for the specific characteristics of a case, which is realised through the qualification of the criminal offense and depends on its corpus delicti (elements of the crime).

The implementation of legal norms is the realisation of their requirements in social relations, which constitute the sole channel for the implementation of criminal responsibility. The philosophical aspect of the implementation of law is discussed as a conflict of values ("the ought" and "the existing"), which necessitates a compromise and the adaptation of legal dogma to the value systems of society.

The system of means of response to a criminal delict is divided into: 1) principal means of influence: punishment, criminal record/conviction, security measures, types of encouragement; 2) supplementary means of influence: compulsory medical measures, special confiscation, measures of influence on legal entities.

The conclusions stress the need for a reappraisal of law-implementation processes in criminal law and the establishment of a modern concept for the implementation of criminal responsibility.

KEYWORDS: criminal responsibility; criminal offense; mechanism of implementation of criminal responsibility; means of criminal-legal influence; structure of the mechanism of implementation of criminal responsibility; channel of implementation of criminal responsibility.